

УДК 159.943
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-43

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ОСОБИСТОСТІ Й ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ

Подофей С.О., к. психол. н.,
старший викладач кафедри педагогіки та психології
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розкривається сутність емоційного інтелекту, його структурні компоненти, особливості його становлення. Узагальнено теоретичні підходи досліджень емоційного інтелекту. Відзначено, що з 90-х рр. минулого століття впроваджуються програми соціального й емоційного навчання у навчальних закладах зарубіжжя та України. Сутність емоційного інтелекту розкрито в здібності особистості розуміти власні ставлення, що репрезентуються в емоціях, та управляти емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу. Визначено, що особливості процесу розпізнавання емоцій особистості співвідносяться з ситуацією реального спілкування. Тому психолого-педагогічна робота в закладах освіти необхідна як для соціальної адаптації дітей, студентів, так і для особистісного та міжособистісного їх розвитку, подальшого становлення емоційного інтелекту. Така робота потребує подальшої розробки програм розвитку емоційного інтелекту в умовах закладів вищої освіти.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна компетентність, особистісна і соціальна компетентність.

Подофей С.А. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ ЛИЧНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО СТАНОВЛЕНИЯ

В статье раскрыта сущность эмоционального интеллекта, его структурные компоненты, особенности его становления. Обобщены теоретические подходы исследований эмоционального интеллекта. Отмечено, что с 90-х гг. прошлого века внедряются программы социального и эмоционального обучения в учебных заведениях зарубежья и Украины. Сущность эмоционального интеллекта раскрыта в способности личности понимать собственные отношения, которые представлены эмоциями, и управлять эмоциональной сферой на основе интеллектуального анализа и синтеза. Показано, что особенности процесса распознавания эмоций личности соотносятся с ситуацией реального общения. Поэтому психолого-педагогическая работа в учебных заведениях необходима как для социальной адаптации детей, студентов, так и для личностного и межличностного их развития, дальнейшего становления эмоционального интеллекта. Такая работа требует разработки программ развития эмоционального интеллекта в условиях высших учебных заведений.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоциональная компетентность, личностная и социальная компетентность.

Podofiei S.O. EMOTIONAL INTELLIGENCE OF PERSONALITY AND FEATURES OF ITS CONDITION

The article reveals the essence of emotional intelligence, its structural components, and the peculiarities of its formation. Generalized theoretical approaches to the research of emotional intelligence. Determined as such a theoretical fact from the 90 years of the last century, received a scientific confirmation in the implementation of the program "social and emotional learning" in educational institutions abroad and Ukraine.

The essence of emotional intelligence is revealed in the ability of the individual to understand their own attitudes, represented in emotions, and to manage the emotional sphere on the basis of intellectual analysis and synthesis.

The following foundations of intelligence were established: self-awareness, self-control, social consciousness, and ability to build relationships. They help to succeed in learning and at work.

It is determined that the peculiarities of the process of recognition of emotions of the person correlate with the situation of real communication. During communication, a person reacts emotions depending on their own experience of life experience, the system of values. They form the peculiarities of a person's attitude to a given situation or event. Therefore, psychological and pedagogical work in educational institutions is necessary for the social adaptation of children and for their personal and interpersonal development and further development of emotional intelligence.

Such work requires the development of programs for the development of emotional intelligence of the individual in a school setting. The concept of emotional intelligence is important in human life. Especially in the life of such a person who is in the stage of active age development and social adaptation. The personal function is defined in aspects of the general attitude of the person to himself, to others, to his own life. It is important to enrich the experience of self-control and self-regulation and the means of updating mental resources. We consider it important to find the optimal conditions for the development of emotional intelligence.

Further in-depth study of such a phenomenon, the definition of its components and the peculiarities of their formation at different stages of personality development is effective and promising. From the above, one can

determine the need for the direction of our research to determine the factors of formation of emotional intelligence of the individual in the educational and social activities and professional self-realization of students. It is important in the conditions of studying at a higher educational institution to conduct a diagnosis of emotional intelligence for groups of students of different courses. In accordance with the results of the diagnosis, develop a program of emotional and social adaptation of students to new learning and living conditions.

Key words: *emotional intelligence, emotional competence, personal and social competence.*

Постановка проблеми. В епоху динамічних змін у соціально-економічній сфері, в нестабільній політичній ситуації нашої країни повсякденне життя сучасної людини наповнюється необхідністю вирішення безлічі проблем, які часом здійснюють негативний вплив на її емоційну сферу, що вимагає від особи не тільки використання внутрішніх ресурсів, а й самоконтролю та саморегуляції, які доповнюють склад емоційного інтелекту. Все це сприятиме оновленню психічного здоров'я людини. Концепція емоційного інтелекту має велике значення в житті людини, особливо на стадії активного вікового розвитку та соціальної адаптації, на що вказував Д. Гоулман. Так він зазначав, що провадження з 90-х рр. минулого століття програми «соціального й емоційного навчання» (скорочено SEL) розповсюджувалося у навчальних закладах від багатьох регіонів США до більшості країн Європи, Австралії, Нової Зеландії, Сінгапурі, Малайзії, Японії, Кореї та ін. [2, с. 8]. Така психолого-педагогічна робота в навчальних закладах необхідна як для соціальної адаптації дітей, так і для особистісного та міжособистісного їх розвитку, подальшого становлення емоційного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські дослідники визначають необхідність розробки концептуальної моделі психодіагностичного дослідження особливостей розвитку емоційного інтелекту школярів різного віку, особливо С.М. Могиляста зосереджує увагу на старшокласниках. К.В. Максьом розкриває необхідність удосконалення управління особистості власними емоціями, що є одним зі структурних компонентів емоційного інтелекту, визначає значущість впливу емоційного інтелекту на комунікативні навички людини [7, с. 348–355].

Цікавим є змістовний аналіз Д. Гоулмана програми «соціального й емоційного навчання». Автор визначає, які стандарти навчання для кожного класу (у штаті Іллінойс) було розроблено за програмою SEL, починаючи від дитячого садка до останнього року навчання в середній школі. Так, наприклад, за перші роки навчання в школі учні вправляються розпізнавати й ідентифікувати свої емоції, усвідомлювати, до яких дій вони їх спонукають. Учні старших кла-

сів початкової школи на уроках емпатії навчаються розпізнавати невербальні знаки того, як хтось відчувається. Діти молодших класів середньої школи вчать аналізувати те, що викликає у них стрес або мотивує себе показати з найкращого боку. За такою програмою у старшій школі передбачається набуття досвіду вміння слухати та вести розмову так, щоб розв'язати непорозуміння, а не загострювати його, а також вести переговори та досягати прийнятних для обох сторін рішень [2, с. 9].

З 2016 р. по школах України починає впроваджуватися освітня програма позитивного розвитку «Соціальні та емоційні компетенції XXI століття», яка націлена на розвиток особистісних і соціальних компетенцій учнів. Отже, такий теоретичний факт отримав наукове підтвердження у впровадженні програм, які допомагають дітям підвищити рівень самосвідомості, розвивати впевненість, емпатію та навчають керувати власними емоціями й імпульсивними діями. Це сприяє покращенню не тільки поведінки, але й рівня навчальної успішності.

Постановка завдання. Аналізуючи роль емоцій у житті людини, ми ставимо завдання дослідити особливості становлення емоційного інтелекту, його особистісну та міжособистісну функцію в аспектах загального ставлення особи до себе, до інших, до власної життєдіяльності та набуття власного досвіду самоконтролю та саморегуляції та засобів оновлення психічних ресурсів. Відтак вважаємо важливим пошук оптимальних умов розвитку емоційного інтелекту та чинників його становлення. Тому подальше глибоке вивчення такого феномену, визначення його складових частин та особливостей становлення їх на різних етапах розвитку особистості є ефективним і перспективним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Люди по-різному сприймають життєву подію чи ситуацію, реагують на одні й ті ж ситуації різними емоціями, навіть тоді, коли в них однакові цілі. Можна сказати, що кожна людина реагує власними емоціями залежно від власного життєвого досвіду переживань, системи цінностей, які формують особливості ставлення людини до певної ситуації чи події. Самі емоції спричиняють фізіологічні та психологічні зміни, впливають на мислення та

поведінку людини. Емоції відображають ставлення людини до різних сфер життя та до самої себе, а інтелект служить для розуміння такого ставлення. Емоції можуть бути об'єктом інтелектуальних операцій, які відбуваються у формі вербалізації емоцій, що засновується на їх усвідомленні та диференціюванні. Були встановлені такі основи інтелекту: самосвідомість, самоконтроль, соціальна свідомість, вміння налагоджувати стосунки, які, за визначенням Д. Гоулмана, допомагають досягти успіху на роботі.

В основі визначення інтелекту лежать здібності, розподілені на п'ять категорій:

1. Усвідомлення власних емоцій. Самосвідомість – уміння розпізнавати емоції, коли вони виникають, – основа емоційного інтелекту. Чим краще людина ідентифікує власні емоції, тим менше сумнівається в правильності будь-яких власних рішень [2, с. 92].

2. Управління емоціями. Уміння керувати емоціями, почуттями, розуміти та слідкувати за відповідністю їх ситуації. Вміння заспокоїтися, позбутися надмірної тривоги, пригнічення чи дратівливості виступають основою мистецтва управляти емоціями. Така здатність забезпечує людині почуття рівноваги після пережитих неприємностей чи розчарувань.

3. Самомотивація забезпечує успішність і продуктивність. Це вміння людини скеровувати емоції у правильному напрямку, що допомагає нам досягнути поставлених цілей. Це сприяє концентрації уваги, підвищує самомотивацію, самоконтроль, допомагає стати креативнішими. Важливим є уміння контролювати емоції, наприклад: відкладати задоволення, врегульовувати імпульсивні дії. Вміння входити в стан «потіку натхнення» дозволяє впоратися з будь-яким завданням.

4. Вміння розпізнавати емоції інших людей. Коли почуття емпатії розвинуто краще у людей, вони чутливі до найменших соціальних сигналів, які вказують, що потребують інші.

5. Уміння будувати стосунки. Таке вміння підвищує ефективність міжособистісного спілкування, підкріплює популярність такої людини, розвиває її лідерські якості та вміння взаємодію з іншими [2, с. 93].

Таким чином, емоційний інтелект включає в себе такі здібності: розпізнавання власних емоцій та емоцій інших людей, емпатію, управління власними та чужими емоціями, стратегічне використання емоцій у цілях мотивації та рішення задач.

П. Саловей і Дж. Майер визначають чотирикомпонентну структуру емоційного інтелекту: 1) здібність ідентифікувати емо-

ційні явища; 2) розуміння й адекватний вираз емоцій; 3) посилення мислення за допомогою емоцій; 4) управління емоціями [4, с. 764].

Гоулман визначає сім компонентів емоційної інтелектуальної поведінки: самосвідомість, самомотивацію, стійкість за наявності несприятливих обставин, контроль потягів чи спонукань, регуляцію настрою, емпатію й оптимізм. Він використовує таке поняття «емоційна компетентність», яку започаткувала К. Саарні. Дослідниця розглядає емоційну компетентність, що складається з особистої компетентності (управління собою – розуміння себе, саморегуляція та мотивація) та соціальної компетентності (у встановленні взаємостосунків – емпатія та соціальні навички). Пізніше К. Саарні уточнює та конкретизує структуру емоційної компетентності:

1) усвідомлення власних емоційних станів;

2) здатність розрізняти емоції інших людей;

3) здатність використовувати словник емоцій і форми виразу, прийняті в певній культурі, а на більш зрілих стадіях – здібність засвоювати культурні сценарії та пов'язувати емоції з соціальними ролями;

4) здатність симпатизувального й емпатійного включення в переживання інших людей;

5) здатність давати звіт у тому, що внутрішній емоційний стан не обов'язково відповідає зовнішньому виразу як у самого індивіда, так і в інших людей, а на більш зрілих стадіях – вміння розуміти, як вираз власних емоцій впливає на інших, і враховувати це у власній поведінці;

6) здатність справлятися зі своїми негативними переживаннями, використовуючи стратегії саморегуляції, які мінімізують інтенсивність чи тривалість таких переживань («знімають важкість переживання»);

7) усвідомлення того, що структура чи характер взаємин виявляються в тому, як емоції виражаються у стосунках, а саме – ступенем безпосередності, справжності прояву, ступенем емоційної взаємності чи симетрії у стосунках (так, наприклад, зріла інтимність характеризується взаємністю та симетрією в емоційних проявах, тоді як для взаємин матері та дитини вираження справжніх емоцій має асиметричний характер);

8) здібність бути емоційно адекватним, тобто приймати власні емоції, якими б унікальними чи культурно детермінованими вони не були, та відповідати власним уявленням про бажаний емоційний баланс [4, с. 244].

К. Саарні визначає, що це не всі здібності, які складають емоційну компетентність.

Д. Гоулман визначає різницю між емоційним інтелектом та емоційною компетентністю. Емоційна компетентність виявляє здатність людини опанувати основи самовладання, тоді як емоційна компетентність показує, яку частину своїх можливостей людині вдалося опанувати на такому рівні, щоб розширити вміння, необхідні для виконання своєї роботи [2, с. 17].

Г.Г. Гарскова впевняє, що емоції відображають ставлення людини до різних сфер життя та до самої себе, а інтелект служить для розуміння такого ставлення. Відповідно емоції можуть бути об'єктом інтелектуальних операцій. Такі операції відбуваються у формі вербалізації емоцій, заснованої на їх усвідомленні та диференціюванні. Таким чином, емоційний інтелект – це вміння розуміти ставлення особистості, що репрезентуються в емоціях, управляти емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу [1].

Д.В. Люсин дослідив, як визначають люди категорію «емоція» шляхом «вільних асоціацій», це подано нижче в табл. 1 [4, с. 243].

Таблиця 1

Результати аналізу внутрішніх уявлень категорії «емоція» Д.В. Люсин

Приклади поняття «емоція»	Частота згадування, %
Радість	79,5
Сміх	46,6
Сльози	30,7
Гнів	29,5
Страх	24,4
Любов	21,6
Захват	20,5
Сум	18,8
Злість	18,2
Здивування	17,6
Печаль	17,0
Горе	14,2
Посмішка	12,5
Плач	11,9
Ненависть	10,8
Захоплення	10,2

Цікаво, що до поданих вище прикладів поняття «емоція» ще додавалися такі емоційні феномени:

– особистісні риси (гарячкватість, запальність, імпульсивність);

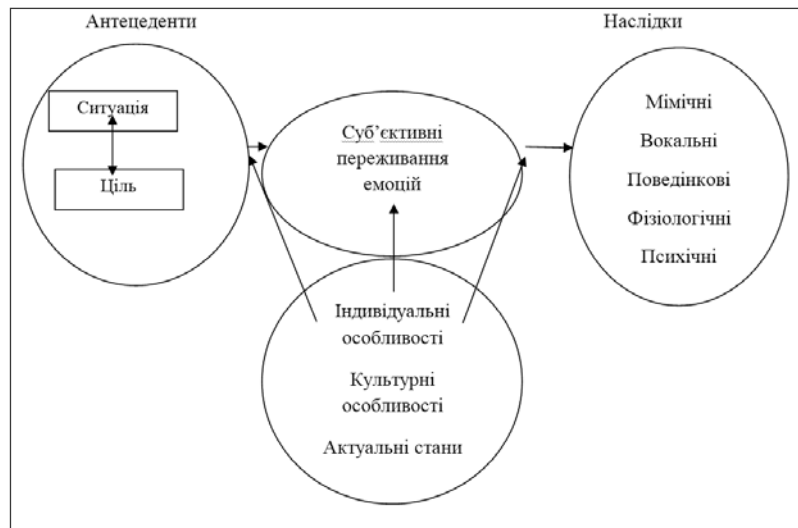

Рис. 1. Когнітивна схема емоцій Н.Д. Билкіної, Д.В. Люсина [5, с. 247]

– психічні стани, частіше мотиваційної природи (потяги, бажання, очікування).

У деяких випадках люди використовують ці слова не в прямому значенні. Наприклад, під особистісною рисою вважають типову для її носія емоцію: запальний – гнів, а під зовнішнім проявом – саму емоцію (наприклад, сміх – радість). Були також і слова, що визначали як саму емоцію, так і особистісну рису (наприклад, гордість).

Психологи досліджували знання категорій емоцій вихователів у дитячих будинках, які називали дієслово «мріє» замість стану сну дитини чи замість категорії горя визначали слова «плаче», «істерика». Така складність вербалізації емоційних станів за фотокартками переноситься на ситуацію спілкування. Це говорить про те, що процес розпізнавання емоцій співвідноситься з ситуацією реального спілкування [4, с. 246].

Психологи Н.Д. Билкіна, Д.В. Люсин звертають увагу на те, що для ідентифікації емоцій треба враховувати індивідуальні особливості людини, культурні особливості її оточення, а також актуальні фізичні та психічні стани. Когнітивна схема, яку можна назвати схемою впізнання емоцій, подано на рис. 2 [4, с. 247].

Антецеденти у схемі виступають як причина емоції, це можуть бути емоціогенні ситуації [5]. Важливо, що емоції викликаються не самою ситуацією, а її взаємодією з внутрішніми станами індивіда, насамперед його цілями. З віком у людини зв'язки між елементами схеми стають більш гнучкими, взаємодія різних елементів відбувається на рівні умовних зв'язків типу «якщо, то...».

Узагальнюючи дослідження психологів, зробимо висновок, що люди частіше до

емоцій відносять такі феномени, які мають високу інтенсивність виразу, як, наприклад: лють, захват, а саме їх у психології називають афектами. Найбільш прототипічні емоції можна розподілити за групами, що відносять до базових емоцій: радість (веселощі, захоплення, захват, сміх), гнів (злість, роздратування, лють), страх (переляк, горе (сльози), здивування) [4, с. 247].

Цікавим було дослідження психологами рівня розвитку здібностей дітей співвідносити причини емоції та її зовнішні прояви. На рівні 0 (приблизно до 5 років) на запитання: «Що відчуває персонаж оповідання?» діти відповідали: «Що його ображають». Як ми спостерігаємо, емоція дитини зливається з дією, а терміни для опису емоцій відсутні. На рівні А (діти 5–6 років) ідентифікують емоцію на основі ситуації, в якій був персонаж, чи за його виразом обличчя. На запитання: «Що відчуває персонаж оповідання?» діти відповідали: «Він почувується погано». На запитання: «Як ти про це дізнався?» була відповідь: «Обличчя засмучене» або «Він відчуває образ, тому що лають». Рівень В (діти 6–7 років) характеризується виникненням намірів враховувати обидва джерела інформації для ідентифікації емоції. Визначено дві стратегії на цьому рівні. Діти вказують на існування двох відчуттів, що виникають одне за одним, перше пов'язане з ситуацією, друге – з виразом обличчя, наприклад: «Спочатку зрадив, а потім образився». За іншою стратегією виникали обидва відчуття, які стосуються різних об'єктів: «Він засмучений, що розбив коліно, та зрадив, що велосипед не зламався». Діти ще не здібні поєднати такі суперечливі ознаки емоцій. Навіть такі неповні суміщення виникали у них тільки після навідних запитань. Діти у відповідях та аргументаціях не виходили за рамки інформації оповідання. На рівні С (після 7 років відбувалося справжнє поєднання двох суперечливих джерел інформації за рахунок залучення додаткової інформації чи введення ситуації в більш широкий контекст, наприклад, така відповідь: «Боляче, але посміхається, тому що гордий»). Вводиться новий термін – «гордий», як медіатор за схемою, поданою вище (рис. 1). Він і знімає суперечливість визначених емоцій. По-іншому формулюється така відповідь: «Стоїть спокійний, тому що знає, що вчителька нічого йому не зробить». Така відповідь припускає досвід людини про те, що така ситуація може викликати негативні емоції, а спокійна реакція персонажа пояснюється залученням інформації, про яку не йшлося в оповіданні: («вчителька йому нічого не зробить»). Так на рівні С схема емоції

включає в себе більшу кількість елементів і припускає більш складні зв'язки між ними.

Ми переконалися на психологічному дослідженні (де було визначено рівні розвитку здібностей дитини співвідносити причини емоції та зовнішні прояви героя оповідання) в тому, що це зумовлено віковими особливостями психічних процесів людини (сприймання, мислення й оцінки ситуації) та її досвідом. З наведеного дослідження можна визначити, як поступово розвиток емоційного інтелекту сприяє розумінню ставлення дитини до іншого, ставлення, яке відображають емоції.

За дослідженням прояву емоцій у вчителів початкових класів визначено такі особливості емоційної сфери педагогів. Так, у перші роки роботи схильність до переживання радості у молодих вчителів знижується, а до переживання печалі, гніву та страху збільшується. Надалі з мірою збільшення стажу та набуття досвіду змінюється зіставлення емоцій: схильність до переживання радості зростає, а до переживання негативних емоцій зменшується, так збільшується оптимізм. Можливо, у вчителів менше з'являється помилок і невдач, а з іншого – виробляється своєрідний імунітет проти невдач і прикросців, що супроводжують педагогічну діяльність. Також зі збільшенням стажу зменшується гнівливість вчителів [4, с. 403]. Для педагогів важливо організувати такі умови, коли їх емоції можуть бути об'єктом їх інтелектуальних операцій, які відбуваються у формі вербалізації емоцій, що засновується на їх усвідомленні та диференціюванні. Іншими словами, потрібна розробка програм, спрямованих на подальше становлення емоційного інтелекту, оновлення внутрішніх ресурсів як педагогів, так і студентів.

К.Е. Ізард визначає, як і більшість психологів, що новизна оточення активізує емоції зацікавленості, яка підкріплює дослідницьку активність особи. Таким чином, активне пізнання оточення й успішне пристосування знижують рівень збудження й активізують емоцію радості, водночас велика кількість складного матеріалу, недоступного до асиміляції, може викликати переляк, печаль [3, с. 54]. За твердженням науковця, спроби пристосування людини до нового мінливого оточення лежать в основі тісних стосунків між афектом і пізнавальними процесами. Таке визначення можна взяти до уваги стосовно адаптації молодої людини до нових умов навчального закладу і подальшої реалізації себе в професійній діяльності та пристосування до специфічних умов роботи.

Відповідно ми провели опитування студентів стосовно міжособистісної взаємодії

та визначення емоцій у групах першого курсу Педагогічного інституту Київського університету ім. Б. Грінченка. Було виявлено мотиви, тісно пов'язані з такими життєвими потребами, які спонукають їх до взаємодії з іншими людьми в нових умовах навчання. Визначено такі три головні потреби: в активній діяльності, у нових враженнях, в знанні та підтримці. За опитуванням студентів задоволення таких потреб супроводжується позитивними емоціями.

Виходячи з досліджень емоційної сфери студентів-першокурсників, можна зазначити, що їх емоційні прояви часто зводяться до міміки, а у стані емоційного збудження може підвищуватися сила голосу, змінюватися його висота чи навіть застосовуватися вигук яскраво вираженого емоційного забарвлення. К. Ізард зазначає, що експресія в повсякденному житті впливає як на соціальний розвиток особистості, так і на формування міжособистісних стосунків. Іспит першокурсниками розглядався як типова стресова ситуація. Цікавими були розходження в емоційних реакціях під час іспитів у студентів з різною успішністю. Менш успішні студенти виявляють більшу емоційну реактивність до іспиту, що призводить до виснаження їхніх енергетичних резервів ще до початку діяльності. Відповідно, емоційна активація у більш успішних студентів припадає на сам іспит, що визначає велику продуктивність інтелектуальної діяльності. К. Ізард розкриває еволюційне значення емоцій у тому, що вони «забезпечили новий тип мотивації, нові поведінкові тенденції, більшу варіативність поведінки, необхідні для успішної взаємодії» індивіда з оточенням та для успішної адаптації [3]. Тому розробка програм, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту студента, що мотивує на оновлення психічного здоров'я, внутрішніх ресурсів, сприятиме подальшо-

му успішному навчанню та становленню професіоналізму.

Висновки з проведеного дослідження. Можна визначити необхідність спрямування нашого дослідження на визначення чинників становлення емоційного інтелекту особистості у навчальній і суспільній діяльності та професійній самореалізації студентів в умовах навчання у вищому навчальному закладі шляхом проведення діагностики емоційного інтелекту груп студентів різних курсів. Відповідно до результатів діагностики розробити програму емоційної та соціальної адаптації студентів до нових умов навчання і життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарскова Г.Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию. *Ананьевские чтения – 99* : тезисы научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 1999. С. 25–26.
2. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 512 с.
3. Ізард К.Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 464 с.
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 764 с.
5. Люсин Д.В. Организация знаний об эмоциях: внутренняя структура категории «эмоция». *Познание, общество, развитие* / под ред. Д.В. Ушакова. Москва : Институт психологии РАН, 1996. С. 88–101.
6. Максьюм К.В. Емоційний інтелект: основні концептуальні підходи та структурна модель соціально-психологічного феномену. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. VI : Психологія обдарованості. Вип. 14. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 348–355.
7. Могиляста С.М. Аналіз теоретичних підходів до дослідження емоційного інтелекту особистості. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. VI : Психологія обдарованості. Вип. 14. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 362–369.